

СКЛАД ЯК НАЙМЕНШИЙ СЕГМЕНТ ЗВУКОВОЇ ФОРМИ МОВЛЕННЯ

У статті запропоновано новий погляд на природу і функції складу – найменшої вимовної одиниці і водночас мінімального структурованого сегмента звукової форми мовлення, який у своєму поліфункціональному мовленнєвому існуванні є носієм синтаксичної семантики, а отже, виявляє власну фонологічність.

Ключові слова: склад, звукова форма мовлення, лексична і синтаксична семантика.

В статтє предложєн новий подход к пониманию природы и функций слога не только как наименьшей произносимой единицы, но и как минимального структурированного сегмента звуковой формы речи, который в своем полифункциональном существовании является носителем синтаксической семантики, и, следовательно, проявляет собственную фонологичность.

Ключевые слова: слог, звуковая форма речи, лексическая и синтаксическая семантика.

The new consideration of the syllable nature and functions is regarded in this article. The syllable is the smallest spoken unit and minimal structured segment of sound speech form. In its polyfunctional existence, the syllable is bearer of syntactical semantics, therefore it has its own phonological status.

Key words: syllable, sound form of speech, lexical and syntactical semantics.

У мовознавстві склад здебільшого розглядають як найменшу вимовну одиницю, позбавлену будь-яких мовних функцій. Однак склад – передусім одиниця живого мовлення, і дослідження його саме в мовленні дає змогу з'ясувати істинну мовленнєву, а отже, і мовну природу цієї одиниці, бо мова і мовлення – невіддільна діалектична єдність. Мовлення має переваги над лінгвістичним визначенням мовних явищ у тому, що саме воно існує в звуковій формі. Мовленнєвий процес об'єднує слухача і мовця не тільки як суб'єктів, що його породжують, а й як таких, які при спілкуванні розуміють один одного. Отже, мовлення є тим об'єктом, що має переваги над іншими формами існування мови (наприклад, письмом), оскільки це завжди і фізіологічний, і нейрофізіологічний за природою процес, в якому мовленнєві і мисленнєві структури об'єднуються і співіснують, здійснюються як живі, отже, реальні: «Мовна система і мовний матеріал – це лише різні аспекти єдиної даної у досвіді мовленнєвої діяльності, й оскільки не менш очевидно, що мовний матеріал поза процесами розуміння буде мертвим, саме ж розуміння поза якимось організованим мовним матеріалом (тобто мовною системою) неможливе» [Щерба 1974, 26] (*Розрядка наша. – Л. С., О. Б.-К.*).

Реальність мовленнєвих явищ уможливує процеси об'єднання їх семантичної сторони (семантики) зі звуковою. Ці процеси творять звукову форму, що існує як певна закономірна структура, завдяки якій ми сприймаємо всі мовленнєві явища як двосторонній єдності.

Слово як мовний знак – двостороннє, і це його перша, найголовніша ознака. Кожне слово має власну звукову форму і власну семантику. У мовленні слова відрізняються одне від одного семантикою і звуковою формою, але сприймаються і розуміються завдяки дії певних закономірностей існування саме семантики в конкретних цілісних, обов'язково структурованих звукових формах. Звукова структура цих цілісностей, починаючи від складу і синтагми, має імпульсну модель: ця модель-структура повторюється в усіх типах мовленнєвих явищ. Саме двосторонність робить їх належними до мовлення.

Імпульсна модель звукової форми підтверджується завдяки наявності експериментальних КР- і тензометричних матеріалів. Обидва експериментальні прийоми – кінорентгенографування і тензометрування – на артикуляторному рівні фіксують відносну стабільність у сегментах, яка однотипно відтворюється в однакових ситуаціях [Скалозуб 1993, 48-60; Кононенко 2001, 193-197]. З великою ймовірністю можна припустити, що імпульсна форма артикуляторного „життя” структури звукової форми від складу до синтагми ізоморфно пов'язана з імпульсною формою діяльності нейронної системи / структури мозку [Бехтерева 2007, 169-171].

У мовленні синтаксична семантика переважає, оскільки воно поєднує в собі номінацію і предикацію. Звукова форма „намагається” це відтворити, і тому всі елементи, включаючи склад – мінімальний компонент мовлення – певним чином залежні від семантики вислову (найменшим висловом є слово, зокрема і слово-склад може існувати у мовленнєвих текстах як повноцінний вислів).

Будь яке звукове слово в мініятурі відтворює структурну природу цілого вислову в різних ситуаціях мовлення. При цьому першорядною виявляється предикативність, а отже, звукова форма предикатів найкраще передає тип звукового формування імпульсу. Предикативність виявляється складнішою за номінативність, оскільки втілює синтаксичну семантику, яка поза лексичною не може існувати. У ній поєднується граматична семантика номінативів (іменника, прикметника, прислівника) і предикатів (дієслів, дієприкметників, дієприслівників). У мовленнєвих текстах обидва типи семантики – номінативна і предикативна – співіснують, взаємодіють і зумовлюють таке само складне існування власних звукових форм.

Найменший сегмент мовлення – склад, з огляду на його артикуляційні характеристики, являє собою імпульс як такий, що може бути засвідчений експериментально [Скалозуб 1993; Кононенко 2001]. Кожен склад – це єдність якісних і модальних ознак. У мовах флективного типу, зокрема українській, найбільш однорідними за модальними ознаками виявляються імпульси складів із дзвінками приголосними [Бас-Кононенко 2001].

За експериментальними матеріалами, створеними в Лабораторії експериментальної фонетики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка фонетична форма мовлення досліджується в основному як сукупність якісних і модальних ознак різних типів форм мовлення – як лексичних, так і синтаксичних. Однак у програмах експериментальних досліджень лексичні і синтаксичні об'єкти представлені нерівномірно – з перевагою лексичних, які добиралися не тільки з лексикографічних джерел, а й з озвучених текстів (за Л. Щербою, текст як третій аспект мовних явищ). Незважаючи на це, в аспекті фонології об'єкти обох видів досліджувалися з однаковою увагою, без надання переваги жодному з них.

В результаті дійшли висновку, що існує дві фонології – лексична і синтаксична. Вони одна одній не протиставляються, не опонують. *Фонемна* фонологія представлена опозиціями і комбінаціями опозицій звуків мови – фонем; фонемна, бо саме послідовності фонем у словах (лексемах) вибудовують звукову структуру алолексем (лексем у плані мовленнєвого представлення однотипних компонентів мови в розумінні предмета загального мовознавства).

У мовленні ж існує *своя* фонологія, завдяки чому, власне, окреслюється, виокремлюється й існує фонологія мови як предмет загального мовознавства. Ця фонологія є синтаксичною за своєю природою.

Найменшим сегментом фонології слова як вислову і далі як компонента синтагми є склад. Він є допоміжним сегментом, поза яким не можуть існувати і структуруватися жодна звукова форма будь-якої синтаксичної структури.

Склад має свою синтаксичну значущість у слові як одиниці, двосторонньому компоненті вислову, що поєднує в собі лексичну (переважно номінативну) і синтаксичну семантику – семантику відношень різного типу до дійсності, що є найактуальнішою в той чи той момент, до суб'єктів, об'єктів повідомлення, до обставин, в яких будується синтаксис вислову.

У цьому плані кожен склад як найменший структуротвірний сегмент у нормативному мовленні має своє місце і свої характеристики, що включають у мовах фонемної будови якісні, диференційні, ознаки. Але поза складом вони – ці диференційні ознаки – не можуть бути здійснені. І в цьому полягає «сегментна» фонологія складу: Якщо вилучити склад з його місця у слові, вислові, то вислів зі своєю власною семантикою не відбудеться, зруйнується або набуде іншої семантики, бо при цьому руйнується зв'язок зі смисловими мисленнєвими вказівками-посилами з відповідних мозкових зон. *У цій обов'язковості здійснення складу як певної алоструктури, або найменшого структурованого цілісного сегмента мовлення (що може існувати і як цілісний двосторонній компонент мовлення), – у цьому і полягає його фонологічність.* Найголовніша функція складу – твірна – є автономною, бо цілісність завжди потенційно автономна в аспекті закономірностей мовлення і, відповідно, мови.

Склад як синтаксична структура в матеріальному об'єктивному розумінні виконує ще й свою власну конструктивну функцію – є найменшим сегментом мелодичних контурів синтагми, і тут він так само, як алофонема відносно алолексемі, кожний на своєму місці є фрагментом єдиної у своєму звуковому формальному вираженні лінії здійснення звукової форми синтагми – висхідної чи спадної. Звукова форма синтагми полягає у комбінації основних – базисних контурів, що залежить від типів модальності висловів – предикативності, денотативності та інших з певними варіаціями (бажаності, необхідності, обов'язковості) – і все це сфера функціонування синтаксичних компонентів мовлення, сфера синтаксичної семантики.

Усі здійснення компонентів звукової форми мовлення є взаємозалежними, хоч у своїй природі повторюють імпульсну модель. Ці компоненти взаємопов'язані і функція кожного з них здійснюється в різних за обсягом і семантичним наповненням сегментах (від складу, через слово, синтагму, до вислову/тексту).

У послідовностях складів, де на більшому матеріалі, зокрема у синтагмі, основну функцію виконують зміни основного тону, висхідний контур, спадний, пауза чергують-

ся і протиставляються. Найголовніше і найскладніше їхнє співіснування відбувається, звичайно, у тексті. Отже, всі ці реальні функціонування складу співіснують, але в різних сферах мовлення їхня специфічність здійснюється по-різному.

Отже, склад – поліфункціональний. Для нього більш притаманною є синтаксична функція. Він зберігає якісні ознаки фонем, а, крім того, поєднуючись з іншими, бере участь у творенні цілісності алолексеми в межах синтагми.

Домінантною для складу виявляється сфера функціонування синтаксичної семантики – граматичні категоріальні значення, що виникають і повторюються в класах слів (частинах мови) у межах тексту – передусім синтагматичного – *однотипно* (підвищення тону, збереження на одному рівні, різні ступені контрастності переходу від одного до іншого, що залежить від наступних сегментів).

Склад набуває фонологічної якості, тому що у послідовності з іншими і разом з ними творить синтаксичну (граматичну) семантику синтагми – семантику залежності – категоріальну семантику, за якою створюється безмежна кількість висловів.

Поліфункціональність складу у фонологічному розумінні є вищою, складнішою, ніж функціонування одиниць «фонологічної фонемності», хоч вони, безперечно, поєднуються.

Склади у звукових послідовностях кожен на своєму місці, не виходячи зі сфери лексичної, творять семантику граматичну, бо саме в *складі* ці дві фонології поєднуються і співіснують. Тому він є одиницею сегментною, компонентом мовлення, а не мови, на відміну від фонем, яка актуалізується при вивченні слова поза його функціонуванням у тексті. Виділення фонем і розташування їх у таблицях звукових типів – це штучне викремлення звукових одиниць із живих словоформ. А функціонально вони «живуть» у слові, одержують свою якість і виконують функцію розрізнення лексичної семантики завдяки синтаксичній функції складів.

Склад же – найменший структурований компонент, який конструює синтагму в різних типових, так само структурованих комбінаціях і служить для побудови єдностей зі складним поєднанням лексичної семантики і семантики граматичних відношень, отже, синтаксичної.

Поліфункціональність складу забезпечує живий процес мовлення, яке, у свою чергу, відповідає життю думки – мисленневим твірним моделям.

1. *Бехтерева Н. П.* Магія мозга і лабіринти життя: Дополн. изд. – Москва, Санкт-Петербург: Сова, 2007. 2. *Бас-Кононенко О.В.* Домінанта вокалічності в артикуляторній динаміці українського складотворення // Українське мовознавство. – № 22 – К., 2001. 3. *Кононенко О.В., Павличенко О.М.* Артикуляторно-динамічна характеристика складів [на-] українського та російського мовлення (на матеріалі тензоосцилографування) // Загальна та експериментальна фонетика: Зб. наук. праць та матеріалів – К.: Соборна Україна, 2001. – С. 193-197. 4. *Скалозуб Л.Г., Кононенко О.В., Павличенко О.М., Яцюк С.М.* Українське мовлення: артикуляційна динаміка складу [на] (за даними тензометрування і кінорентнографування) // Українське мовознавство. – № 20. – К., 1993. – С. 48-60. 5. *Щерба Л.В.* О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград: Наука, 1974.